

De analyse van de bedrijfsomgeving

A.J. Marijs, W. Hulleman

Eerste druk

Noordhoff Uitgevers

De analyse van de bedrijfsomgeving

Bevolking, economie en
duurzaamheid

A.J. Marijs, W. Hulleman

Eerste druk

Noordhoff Uitgevers Groningen / Houten

Ontwerp omslag: G2K Groningen/Amsterdam

Omslagillustratie: Getty Images

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever, ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te nemen met de uitgever.

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

0 / 13

Deze uitgave is gedrukt op FSC-papier.

© 2013 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-85253-5

ISBN 978-90-01-86316-6

NUR 781

Woord vooraf

Ondernemingen zijn ingebed in hun omgeving. Zij hebben doelgroepen nodig van producenten en consumenten om hun producten af te zetten, overheden die de markten reguleren, de arbeidsmarkt om in de behoefte aan werknemers te voorzien, het milieugebruik dat beperkingen oplegt en technische uitvindingen om hun producten en productieprocessen te vernieuwen. De omgeving beïnvloedt de onderneming op allerlei terreinen. De conjunctuur, de wisselkoersen, de grondstofprijzen, de technische ontwikkeling van concurrenten, de motivatie en opleiding van werknemers, de concurrentie uit lage-inkomenslanden en de wetgeving van nationale en internationale organen veranderen voortdurend en vergen daarom de constante aandacht van managers in het bedrijfsleven.

Dit boek brengt de invloed van de omgeving op de onderneming in kaart met behulp van de politieke, demografische, sociale, economische, ecologische en technische factoren. Deze methode biedt de mogelijkheid systematisch aandacht te schenken aan de zeer brede omgeving waarin ondernemingen moeten opereren. Er is een onderscheid aangebracht tussen directe, indirecte en ruime omgevingsfactoren al naar gelang ondernemingen er veel of weinig invloed op kunnen uitoefenen. Al deze onderwerpen hebben een economisch accent omdat ondernemingen nu eenmaal economische organisaties zijn. Bij de behandeling van de onderwerpen is ook aan duurzaamheid gedacht omdat duurzaamheid in toenemende mate het leidende principe is geworden voor het economisch handelen. Het economisch handelen moet steeds meer rekening houden met de sociale en fysieke leefomgeving.

Het boek is bedoeld voor de economische opleidingen in het hbo. In deze opleidingen schenken studenten vaak aandacht aan de bedrijfsomgeving. Dit boek biedt de mogelijkheid deze analyse sterk te verdiepen. Vaak vragen opleidingen aan studenten om ook aandacht te schenken aan aspecten van duurzaamheid van de vraagstukken die in het bedrijfsleven spelen.

Vanwege de brede en multidisciplinaire opzet van het boek is het moeilijk te zeggen voor welk vakgebied het is geschreven. Het boek is bruikbaar voor de verdieping van de meest uiteenlopende problemen van ondernemingen met de bedrijfsomgeving. Dit boek hoort thuis in alle vakgebieden waarin de bedrijfsomgeving aan de orde komt: bedrijfseconomie, commerciële economie, algemene economie, international management, consumenten-gedrag en dergelijke.

Daarmee is het boek geschikt voor hbo-studenten die zich voorbereiden op banen waarin zij met de buitenwereld te maken hebben: commercieel economen, communicatiemedewerkers, personeelsmanagers, werknemers die de juridische kant van het ondernemingsgedrag behandelen, accountmanagers enzovoort.

In dit boek is de kennisbasis aanwezig voor de analyse van de bedrijfsomgeving voor mensen die zich voorbereiden op een functie in het Nederlandse en internationale bedrijfsleven en in overheidsorganisaties. Het is een praktisch boek waarin zoveel mogelijk is aangegeven hoe de omgeving ondernemingen beïnvloedt en hoe ondernemingen daarop kunnen reageren. Het is bedoeld voor studenten die direct met behulp van praktijkbeschrijvingen aan het werk willen. Het boek is geschikt voor onderwijsmethodes die werken met casussen, simulaties of verregaande vormen van zelfwerkzaamheid. Er zijn veel schema's, tabellen en figuren opgenomen die als checklist kunnen dienen voor het analyseren van praktijkproblemen. Aan het eind van elk hoofdstuk is ook een checklist opgenomen waarin per paragraaf vragen zijn geformuleerd voor de analyse van de bedrijfsomgeving. Omdat de geboden leerstof zo dicht bij de dagelijkse praktijk staat, is het ook mogelijk de leerstof aan te vullen met actuele informatie uit de betere dagbladen, materiaal van publieke onderzoeksinstellingen, banken en bedrijfstakorganisaties.

Wij hopen dat deze methode kan bijdragen aan een dieper inzicht in het veelkleurig palet van de bedrijfsomgeving.

Zwolle, Hattem, voorjaar 2013

Ad Marijs

Wim Hulleman

Inhoud

1 Economisch handelen, bedrijfsomgeving en duurzaamheid 13

- 1.1 Economisch handelen 14
- 1.2 Bedrijfsomgeving 16
- 1.3 Kapitalen en duurzaamheid 19
- 1.4 Het goede leven 26
- 1.5 Economische gegevens 33
 - [Samenvatting 38](#)
 - [Kernbegrippenlijst 39](#)

2 De politieke omgeving 43

- 2.1 Economische orde 44
- 2.2 Politieke orde 53
- 2.3 Rechtsorde 62
 - [Samenvatting 70](#)
 - [Checklist 2 De politieke omgeving 72](#)
 - [Kernbegrippenlijst 74](#)

3 Demografische omgeving 77

- 3.1 De wereldbevolking 78
- 3.2 Demografische ontwikkeling en welvaart 85
- 3.3 Het bevolkingsprobleem 89
- 3.4 Bevolkingsgroei en duurzaamheid 94
 - [Samenvatting 98](#)
 - [Checklist 3 Demografische omgeving 100](#)
 - [Kernbegrippenlijst 102](#)

4 Sociale omgeving 105

- 4.1 Instituties 106
- 4.2 Cultuur 111
- 4.3 Onderneming 124
- 4.4 Arbeid 129
- 4.5 Stratificatie en levensstijl 139
 - [Samenvatting 145](#)
 - [Checklist 4 Sociale omgeving 147](#)
 - [Kernbegrippenlijst 149](#)

5 Macro-economie 153

- 5.1 Bruto binnenlands product 154
- 5.2 Conjunctuur 159
- 5.3 Bestedingen 163
- 5.4 Inkomensverdeling 173
- 5.5 Inflatie 178
- 5.6 Economische kringloop 183
- Samenvatting 186
- Checklist 5 Macro-economie 188
- Kernbegrippenlijst 190

6 Consumenten en producenten 195

- 6.1 Op zoek naar nut 196
- 6.2 Kritiek op de consumptiemaatschappij 210
- 6.3 Onderneming en concurrentie 213
- 6.4 Onderneming en concurrentiepositie 222
- 6.5 Onderneming en strategie 224
- Samenvatting 227
- Checklist 6 Consumenten en producenten 228
- Kernbegrippenlijst 230

7 Monetaire en internationale omgeving 235

- 7.1 Geld 236
- 7.2 Rente 246
- 7.3 Internationale economische ontwikkelingen 250
- 7.4 Vrijhandel en protectionisme 256
- 7.5 Internationale economische samenwerking 264
- 7.6 Valutamarkt 271
- Samenvatting 275
- Checklist 7 Monetaire en internationale omgeving 277
- Kernbegrippenlijst 278

8 Ecologische omgeving 283

- 8.1 Milieu 284
- 8.2 Duurzame ontwikkeling 286
- 8.3 Bronnen en vervuiling 293
 - Samenvatting 316
 - Checklist 8 Ecologische omgeving 317
 - Kernbegrippenlijst 318

9 Technische omgeving 321

- 9.1 Fasen in de technologie 322
- 9.2 Groei van de productiefactoren 330
- 9.3 Technische ontwikkeling 335
- 9.4 Vergroening van de economie 346
 - Samenvatting 352
 - Checklist 9 Technische omgeving 353
 - Kernbegrippenlijst 354

Antwoorden op de tussenvragen 356

Register 368

Inleiding

Dit boek gaat over de omgeving van ondernemingen. De omgeving van ondernemingen oefent op heel veel manieren invloed uit op de onderneming. Economische factoren zoals de conjunctuur kunnen de afzet en winstgevendheid beïnvloeden. De demografische omgeving is van invloed op de keuze van de doelgroep. De sociale omgeving omvat de instituties zoals de arbeidsmarkt, die vormgeeft aan de mogelijkheden arbeid aan te trekken.

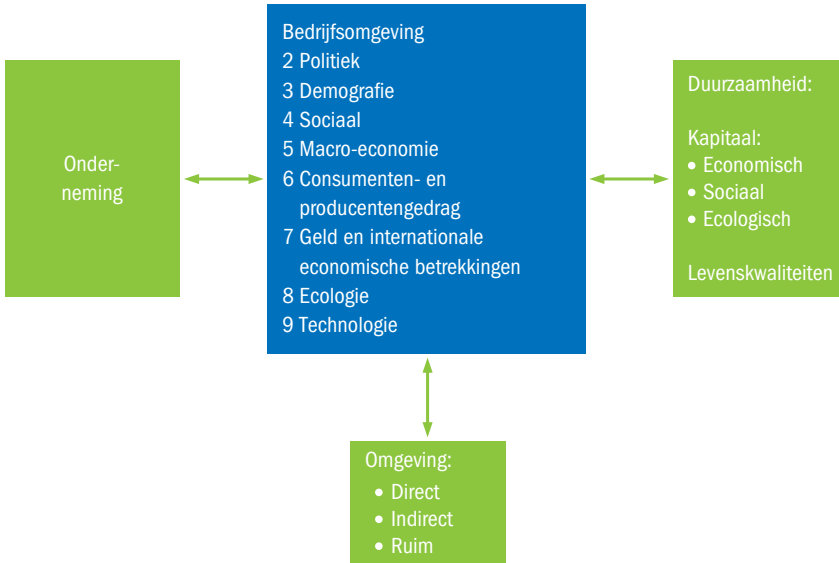
We onderscheiden de directe, de indirecte en de ruime omgeving van ondernemingen. De onderneming oefent veel invloed uit op de directe omgeving zoals haar markten. Zij oefent enige invloed uit op de indirecte omgeving, zoals de publieke opinie. Zij kan echter geen invloed uitoefenen op de ruime omgeving, zoals de conjunctuur en wisselkoersen. Al deze elementen uit de omgeving kunnen wel invloed op de onderneming uitoefenen.

Om deze invloed in kaart te brengen is gebruikgemaakt van de verschillende factoren uit de omgeving van de onderneming: de politieke, de demografische, de sociale, de economische, de ecologische en de technische omgeving. Met enige goede wil is er de DESTEP-methode in te onderkennen. Het boek behandelt de onderwerpen met het oog op de omgeving van de ondernemingsactiviteiten die in de eerste plaats economisch van aard zijn. Vandaar dat bij de behandeling van alle onderwerpen economische accenten zijn aangebracht. Bij de keuze van de onderwerpen gaat het dus vooral om de vraag wat werknemers in ondernemingen aan de kennis over de omgeving kunnen hebben. De omgevingsfactoren als bedrijfsomgeving bepalen dus de onderwerpen en hoe ze naar voren komen in de verschillende hoofdstukken.

In het boek is ook nog een andere invalshoek herkenbaar: duurzaamheid is een belangrijk element in de behandeling van de onderwerpen. Voor de omschrijving van duurzaamheid is in navolging van leidende welvaartsecunomen, zoals Sen en Stiglitz en de grote internationale organen zoals de Europese Unie, de Verenigde Naties en de Organisation for Economic Cooperation and Development, een zeer ruime definitie gekozen. Het gaat daarbij om het behoud van het economische, sociale en ecologische kapitaal. Dat is uitgewerkt in de theorie over de levenskwaliteit. Overheden, internationale organen en ondernemingen richten hun beleid steeds meer op het behoud van de kapitalen en de levenskwaliteiten in plaats van economische groei of de groei van de welvaart. Deze opvatting van duurzaamheid komt in veel hoofdstukken expliciet aan de orde.

In de figuur hierna zijn indeling en uitgangspunten van het boek samengevat.

Indeling van bedrijfsomgeving

In hoofdstuk 1 zijn de doelstellingen van economisch handelen in het kader van duurzaamheid verder uitgewerkt. Het gaat daarbij om een uiteenzetting over het economisch handelen, de bedrijfsomgeving en duurzaamheid in verband met de kapitalen en levenskwaliteit.

In hoofdstuk 2 komt de politieke omgeving aan de orde waarin het politieke proces en de politieke stelsels in de wereld zijn beschreven. Maar ook de economische orde en de juridische omgeving zijn in dit hoofdstuk opgenomen. Deze drie onderwerpen hangen zeer nauw samen. Het economisch handelen van ondernemingen is niet te begrijpen zonder inzicht in de economische orde, de politieke stelsels en de rechtsorde. Zij vormen de bedding van de rivier waarin ondernemingen hun koers uitzetten en hun doelen bepalen.

Hoofdstuk 3 bevat de uiteenzetting over de demografische omgeving. Daarbij komt aan de orde waar de bevolkingsconcentraties zijn, hoe de bevolkingsomvang zich ontwikkelt, welke invloed de bevolkingsgroei heeft op de economie en omgekeerd welke invloed de economie heeft op de bevolkingsgroei. Vervolgens komt het verband tussen bevolkingsgroei en duurzaamheid aan de orde.

Hoofdstuk 4 bevat de sociale omgeving. De kern is dat de samenleving bestaat uit instituties waarmee ondernemingen in hun gedrag rekening moeten houden. De belangrijkste sociaaleconomische instituties zijn de onderneming zelf, de arbeidsmarkt en de indeling van de samenleving in groepen.

In het boek zijn drie hoofdstukken over economische onderwerpen opgenomen. Deze weerspiegelen de traditionele indeling van de algemeen economische wetenschap: productie, bestedingen, en inkomensverdeling (hoofdstuk 5), consumenten en producentengedrag (hoofdstuk 6) en monetaire economie en internationale economische betrekkingen (hoofdstuk 7). Hoofdstuk 8 bevat de ecologische omgeving. Daarin zullen we dieper ingaan op de duurzaamheid met betrekking tot de fysieke omgeving van het econo-

misch handelen, de houdbaarheid van de aarde. Er komen verschillende opvattingen aan de orde over een duurzame ontwikkeling van de economie: de opvatting dat het prijsmechanisme mogelijke duurzaamheidsproblemen kan oplossen; de opvatting dat de technische ontwikkeling de economie op een duurzaam groeipad kan brengen en de opvatting dat de economie moet dematerialiseren om duurzaam te kunnen zijn. Verder staan in het hoofdstuk de instrumenten voor het verduurzamen van de bronnen en voor het verminderen van de uitstoot van milieuonvriendelijke stoffen.

In hoofdstuk 9 (Technische omgeving) komt een van de meest indrukwekkende verschijnselen van de menselijke geschiedenis aan de orde: de technische ontwikkeling. In dit hoofdstuk behandelen we de ontwikkeling van de techniek in de westerse geschiedenis, de invloed ervan op de organisatie van ondernemingen en op de samenleving als geheel. Verder komt een model over technische ontwikkeling voor het voetlicht. Ten slotte is aandacht geschonken aan de vergroening van de economie door middel van investeringen.

Achter in het boek zijn de antwoorden op de tussenvragen opgenomen.

1

Economisch handelen, bedrijfsomgeving en duurzaamheid

- 1.1 Economisch handelen
- 1.2 Bedrijfsomgeving
- 1.3 Kapitalen en duurzaamheid
- 1.4 Het goede leven
- 1.5 Economische gegevens

Het doel van economisch handelen is het scheppen van welvaart door middel van productie. Productie vindt plaats bij bedrijven en de overheid. De bedrijfsomgeving bepaalt grotendeels de resultaten van ondernemingen. De bedrijfsomgeving bestaat uit demografische, economische, sociale, technische, ecologische en politieke verschijnselen.

De economie, de sociale en de fysieke omgeving kennen veel onderlinge relaties. Zij bestaan bij de gratie van elkaar. Zij mogen elkaar dan ook geen schade toebrengen. Zij vertegenwoordigen elk een eigen waarde die moet blijven bestaan.

Het doel van het menselijk handelen is het goede leven. Elk mens mag voor zich bepalen wat dat inhoudt maar van belang zijn in elk geval de levenskwaliteiten, zoals levensonderhoud, gezondheid, scholing, sociale relaties en de natuurlijke leefomgeving.

In dit hoofdstuk staan de volgende vragen centraal:

- Wat is economisch handelen?
- Waaruit bestaat de bedrijfsomgeving?
- Wat houdt het goede leven in?

Hectisch op het werk

Het is hectisch op het werk. Harro heeft net een baan gekregen op de personeelsafdeling. Hij werkt er nu een half jaar. De afdeling Productie zoekt met spoed twee monteurs omdat er een ontslag heeft genomen en een ander ziek is geworden, hopelijk alleen een griepje. De afdeling Productie moet voor het eind van de week een order van luchtfilters uitleveren. Hij moet de evaluaties die de hoofden van de afdelingen met hun personeel voeren, nog voorbereiden. Dan is er nog het personeelsfeest van vrijdagavond aanstaande dat enige aandacht behoeft. De ondernemingsraad vergadert dinsdag

van 15.00 tot 17.00 met de vakbeweging over het nieuwe organisatieplan. Harro moet daar bij zijn als personeelsfunctionaris. O, een bliepje, zijn vriendin verhuist van kamer, of hij zaterdag kan verhuizen. Hij droomt een beetje weg: ze vinden het nog iets te vroeg om samen te wonen. Ze heeft het goed naar haar zin, ze zit in het laatste jaar van het hbo.

Zijn collega zegt: 'Ik mail je de nieuwe arboregels voor de werkplaats en ik denk dat we even contact moeten zoeken met de bedrijfsarts over die ene monteur. Doe jij dat?' Hij schrikt op, het is altijd hectisch op het werk.

1.1 Economisch handelen

Mensen hebben behoefte aan voedsel, warmte, onderdak, gezondheid, scholing, veiligheid en ontplooiing. Deze behoeften kunnen zij deels bevredigen met behulp van goederen en diensten. Het beschikken over goederen en diensten voor de bevrediging van behoeften noemen we welvaart. Er bestaat een voortdurende spanning tussen de behoeften, die we als oneindig ervaren, en de middelen, die beperkt zijn. Mensen moeten steeds kiezen welke middelen ze zullen gebruiken voor de behoeftebevrediging.

Ondernemingen produceren goederen en diensten met behulp van middelen, zoals grondstoffen, machines en arbeid. Zij kunnen deze middelen voor heel verschillende doeleinden gebruiken. Zo kunnen bedrijven of de overheid arbeid inzetten voor de productie van voedingsmiddelen, consumptie-elektronica, onderwijs, veiligheid (politie en justitie) enzovoort. Ook grondstoffen en machines zijn vaak voor heel verschillende producten te gebruiken. Men zegt ook wel dat de middelen alternatief aanwendbaar of schaars zijn.

Het streven naar maximale welvaart met behulp van schaarse middelen noemen we economisch handelen. Economisch handelen vindt men overal in de samenleving terug. Harro uit de openingscasus verwerft een inkomen om te kunnen consumeren. De onderneming koopt grondstoffen in om luchtfilters te kunnen maken die zij weer aan andere ondernemingen verkoopt. Een zieke werknemer ontvangt een uitkering. Voor het personeelsfeest moeten inkopen worden gedaan. De vriendin van Harro neemt een andere kamer waarvoor zij huur moet betalen. Harro moet tanken voor hij haar kan helpen verhuizen.

Het economisch handelen speelt zich af in en tussen diverse organisaties. In deze voorbeelden is sprake van transacties tussen verschillende personen en organisaties waarmee geldstromen zijn gemoeid.

De *economische wetenschap* bestudeert het economisch handelen. Het is zo complex dat de economische wetenschap in verschillende onderdelen

Welvaart

Middelen

Schaarste

Economisch handelen

uiteenvalt. Een globaal onderscheid kan men maken tussen de vakken die het interne proces in ondernemingen bestuderen, zoals financiering, kosten en opbrengsten en externe verslaggeving, en de vakken die de relatie met de omgeving of de omgeving zelf bestuderen, zoals commerciële economie en algemene economie. Medewerkers van ondernemingen kunnen de problemen die zich aan hen voordoen zelden oplossen met de kennis uit slechts een van deze vakken. Meestal is een probleem zowel van interne als externe aard. We zullen dit toelichten aan de hand van casus 1.1.

CASUS 1.1

Afzetproblemen

Een commercieel medewerker merkt dat de afzet van een product minder groeit dan verwacht.

De oorzaken daarvan kunnen velerlei zijn. Het kan zijn dat concurrenten producten op de markt brengen die een betere prijs-kwaliteitverhouding hebben. Zijn de kosten misschien te hoog geworden doordat de onderneming inefficiënt produceert? Dit is een bedrijfseconomisch, een bedrijfsorganisatorisch of misschien wel een technisch probleem. Misschien hebben concurrenten hun reclame-inspanningen opgevoerd of hun distributieapparaat verbeterd. Deze aspecten bestudeert de commerciële economie. Wellicht is het product conjunctuurgevoelig

en is de economie in de belangrijkste afzetgebieden in een neergang geraakt. Soms komt het voor dat afnemers hun bestedingspatroon plotseling veranderen en is de afzet daar de dupe van. Het kan ook zijn dat het product door wisselkoersveranderingen plotseling te duur geworden is voor afnemers in bepaalde landen. Deze onderdelen van het probleem zijn algemeen-economisch van aard. Al deze factoren kunnen een rol spelen en het is zelfs mogelijk dat ze alle tegelijkertijd invloed op de afzet uitoefenen. De commercieel medewerker wil graag maatregelen nemen om de kwade kansen te keren. Daarvoor zal hij inzicht in de oorzaken van de afzetdaling moeten hebben.

Economisch handelen in een land kan men op verschillende niveaus bestuderen. Zo is het mogelijk om het keuzeprobleem van alle bedrijven en gezinnen in een land te bestuderen. Ook kan men het economisch handelen van een groep bedrijven en gezinnen die eenzelfde soort producten maken of kopen of zelfs van een enkel bedrijf of gezin analyseren. Verder zijn de relaties tussen landen belangrijk voor het economisch proces in een land. Al deze onderwerpen behoren tot het vak algemene economie. We onderscheiden de volgende onderdelen:

- meso- en micro-economie
- macro-economie
- monetaire economie
- internationale economische betrekkingen

TUSSENVRAAG 1.1

Welke middelen gebruikt de onderneming uit de openingscasus en welke behoeften zou de onderneming daarmee kunnen bevredigen?

1.2 Bedrijfsomgeving

Voor het bevredigen van de behoeften hebben mensen meestal goederen en diensten nodig die bedrijven en de overheid produceren. Ondernemingen en overheden voegen waarde toe aan producten zodat ze beter aan de vraag van klanten en burgers voldoen. Mensen werken in deze organisaties voor een inkomen. Met hun verdiensten kunnen zij zichzelf en hun gezin onderhouden door producten te kopen waarmee ze hun behoeften bevredigen. Ook betalen zij belasting, premies en de zorgverzekering zodat de overheid haar taken op het gebied van veiligheid, bestuur, scholing, uitkeringen en dergelijke, kan uitvoeren.

Ondernemingen produceren ongeveer 80% van alle producten, de overheid produceert de rest. Voor de duidelijkheid zullen we daarom in dit hoofdstuk alleen over ondernemingen spreken als producenten.

Ondernemingen zijn sterk verbonden met hun omgeving. Bedrijven hebben te maken met gezinnen waar de werknemers vandaan komen, met markten waar ze hun producten op afzetten, met scholen die hun toekomstige werknemers opleiden, met laboratoria die nieuwe uitvindingen doen, met milieumaatregelen en schaarste aan grondstoffen en met regelgeving van de overheid. Deze factoren liggen op de terreinen van politieke, demografische, sociale, economische, ecologische en technische verschijnselen. Zij vormen een ring rondom de producenten. Deze factoren hebben grote invloed op de ondernemingen en omgekeerd hebben ondernemingen ook invloed op de omgeving. De omgeving van de onderneming die invloed uitoefent op de resultaten van de onderneming, noemen we de bedrijfsomgeving. In deze opsomming van factoren is gemakkelijk, maar wel in iets andere volgorde, de DESTEP-methode voor het analyseren van de bedrijfsomgeving te herkennen.

Resultaten van de onderneming

In de openingscasus is sprake van de arbeidsmarkt, de afzetmarkt, de vakbeweging, de bedrijfsarts, de arbeidsomstandigheden (arbo)wetgeving, het personeelsbeleid van de onderneming zelf en het gezin dat Harro met zijn vriendin wil stichten. Maar dat is nog een beetje toekomstmuziek.

TUSSENVRAAG 1.2

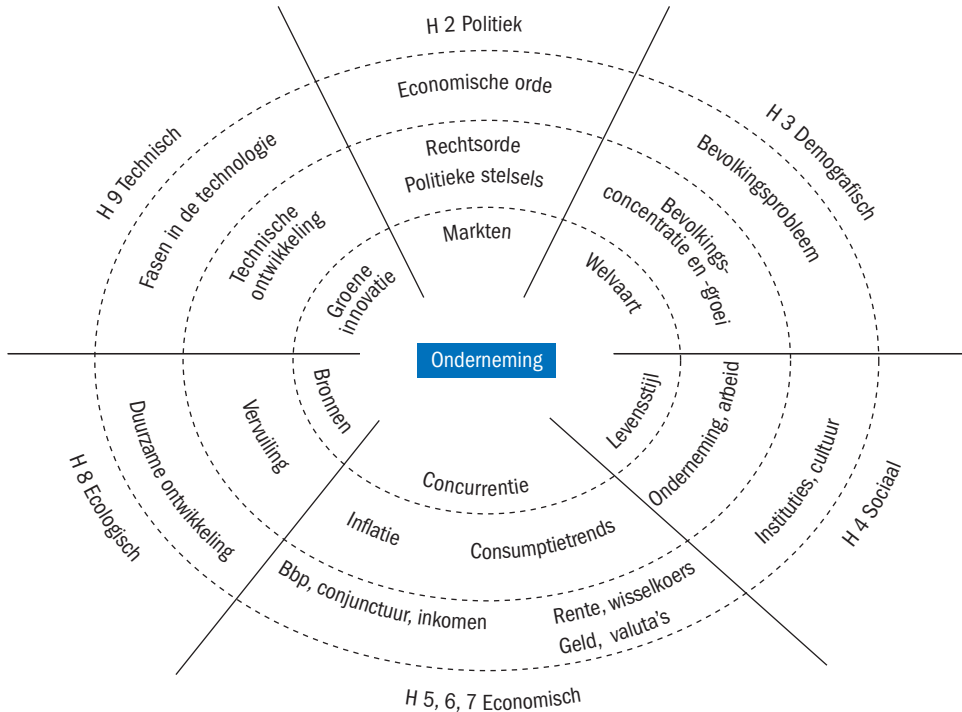
Welke invloed zou de ruime omgeving op de onderneming uit de openingscasus kunnen uitoefenen?

In de bedrijfsomgeving onderscheiden we de directe omgeving, de ruime omgeving en de indirecte omgeving. De methode van analyse in dit boek is dus de bestudering van de omgevingsfactoren op de drie verschillende niveaus: directe, indirecte en ruime omgeving.

In figuur 1.1 is de onderneming met de omgeving weergegeven.

In figuur 1.1 staat de onderneming centraal en om de onderneming heen zijn drie niveaus weergegeven. Zij duiden vanaf de onderneming naar buiten de directe, indirecte en ruime omgeving aan, terwijl de segmenten de omgevingsfactoren afbeelden met daarbij de hoofdstukken van het boek. In de velden staan enkele voorbeelden van omgevingsfactoren waarmee de onderneming te maken heeft die overeenkomen met verschillende paragrafen van de diverse hoofdstukken.

FIGUUR 1.1 De bedrijfsomgeving

De directe omgeving bestaat vooral uit de markten van de onderneming, waarop zij veel invloed kan uitoefenen. Veel ondernemingen hebben afdelingen die dagelijks met de diverse aspecten bezig zijn. Het zijn de personeelsafdeling, de marketing- en financiële afdeling, de afdeling Public relations en de research- en developmentafdeling. De indirecte omgeving bestaat uit de aspecten waarop de onderneming enige invloed kan uitoefenen. Via de bedrijfstakorganisatie heeft ze regelmatig overleg over milieumaatregelen en zij kan op consumptietrends inspelen met behulp van reclamecampagnes. Op de ruime omgeving heeft de onderneming geen invloed maar deze kan de onderneming op zijn beurt sterk beïnvloeden. Een neergang in de economie, stijgende olieprijs, een val van de koers van de dollar, het zijn alle ontwikkelingen die de onderneming kunnen maken of breken maar waar de onderneming zelf geen invloed op heeft. De omgevingsfactoren komen in de volgende hoofdstukken uitvoerig aan de orde. In dit hoofdstuk volgt alvast een korte toelichting op de omgevingsfactoren:

- 1 politieke omgeving
- 2 demografische factoren
- 3 sociale omgeving
- 4 economische omgeving
- 5 ecologische omgeving
- 6 technische omgeving

Directe omgeving

Indirecte omgeving

Ruime omgeving

Politieke omgeving

Ad 1 Politieke omgeving

De politieke omgeving bestaat uit de economische orde, de politieke stelsels en de rechtsorde in een land. De politieke omgeving bepaalt bijvoorbeeld welke producten de overheid en welke producten de ondernemingen mogen produceren. Dat heeft invloed op de markten van de onderneming en daarmee op de directe omgeving. De overheid heeft allerlei producten nodig die het bedrijfsleven kan leveren: computers, auto's voor de politie en apparatuur voor scholen en ziekenhuizen.

De overheid overlegt veel met ondernemers over de maatregelen die genomen moeten worden op het gebied van veiligheid, van werkomstandigheden, producten en de risico's voor de omgeving. Dat is onderdeel van de rechtsorde.

De economische orde bepaalt in welke mate prijzen kunnen dienen als prikkels om te produceren of te consumeren. Zij bepaalt ook de omvang van de markteconomie in de totale economie.

Demografische factoren

Ad 2 Demografische factoren

Demografische factoren hebben te maken met alles wat de samenstelling en de groei van bevolking betreft. Ondernemingen voorzien de bevolking van welvaart door te produceren en omgekeerd is de welvaart van de bevolking een belangrijke factor voor de afzet van ondernemingen. In Europa en veel andere regio's is de bevolkingsopbouw sterk aan het veranderen. Er komen steeds meer mensen boven de 65-jarige leeftijd. Dat betekent een sterke verschuiving van de bestedingen, bijvoorbeeld van uitgaven aan duurzame consumptiegoederen naar uitgaven aan gezondheidszorg. In andere gebieden van de wereld is de bevolking nog zeer jong en is bijvoorbeeld wel 70% jonger dan 25 jaar. Ook de verstedelijking van de wereld neemt steeds verder toe. Het platteland raakt ontvolkt. De welvaart groeit er niet evenredig met de bevolking. Dit is het bevolkingsprobleem.

Sociale omgeving

Ad 3 Sociale omgeving

De sociale omgeving gaat over de relaties tussen mensen en welke waarden zij samen delen. Levensstijlen bepalen wat consumenten willen kopen en ondernemingen moeten daarop inspelen. Relaties tussen mensen bestaan in gezinnen, bedrijven, maar ook in het verkeer en sportclubs. Mensen hebben bepaalde doelstellingen die ze in een dergelijk verband willen bereiken: het opvoeden van kinderen, het verwerven van een inkomen, mobiel zijn, fit blijven en een team vormen. Het sociale leven speelt zich af in instituties. Ondernemingen dragen bij aan de sociale omgeving door het scheppen van werkgelegenheid. Zij vormen zelf ook een sociale institutie: er komen netwerken tussen werknemers onderling en relaties buiten de onderneming tot stand.

Economische omgeving

Ad 4 Economische omgeving

De economische omgeving is het belangrijkste voor een onderneming omdat zij de producten waaraan ze waarde heeft toegevoegd, moet afzetten op markten. Zij kan er de omzet en winst behalen. Zonder omzet en winst kan een onderneming niet blijven bestaan. Ondernemingen concurreren op markten. Bedrijven moeten ook weten wat de consumenten willen kopen en daarop inspelen. Zij moeten kennis hebben van de consumptietrends. Verder beïnvloeden macro-economische factoren als de conjunctuur, rente en wisselkoersen, inflatie en de inkomensverdeling de winstgevendheid van ondernemingen sterk.

Ad 5 Ecologische component

De ecologische component in de bedrijfsomgeving omvat bijvoorbeeld de markt voor milieugoederen die vervuiling moeten voorkomen. Er zijn allerlei producten die tot doel hebben het milieu te ontlasten, zoals zonnecollectoren, waterzuiveringsinstallaties en zuinige verwarmingsapparaten. In de indirecte omgeving kan men denken aan de toegang tot de bronnen die steeds schaarser worden. Steeds grotere stijgingen van de prijzen van olie en de belangrijkste grondstoffen zijn een bedreiging voor de productie. Een duurzame ontwikkeling van de economie is noodzakelijk voor het voortbestaan van de aarde.

Ecologische component

Ad 6 Technische omgeving

De technische omgeving biedt ondernemingen kansen door investeringsmogelijkheden, bijvoorbeeld in groene technologie. Zij vormt ook een bedreiging. Technische ontwikkeling in andere bedrijven waardoor nieuwe producten op de markt komen, kunnen de positie van een onderneming sterk onder druk zetten. Maar de onderneming die de uitvinding heeft gedaan en een nieuw product op de markt heeft gebracht, kan de concurrentiepositie juist versterken. Belangrijke ontwikkelingen vinden voortdurend plaats in de ICT. Het bestellen van artikelen via internet en het leveren direct aan de klant, betekent een revolutie in de detailhandel. De grote ontwikkelingen op lange termijn zijn bijvoorbeeld de gentechnologie voor de levensmiddelenindustrie en de technologie van de zeer kleine deeltjes, de nanotechnologie. Als deze ontwikkelingen ver genoeg zijn voortgeschreden, zal er een nieuwe fase in de technologie zijn ontstaan die de hele wereld verandert.

Technische omgeving

1

1.3 Kapitalen en duurzaamheid

Voor de welvaart is het economisch, sociaal en ecologisch kapitaal onontbeerlijk (subparagraaf 1.3.1). Het in stand houden van de kapitalen staat bekend als duurzaamheid (subparagraaf 1.3.2).

1.3.1 Kapitalen

Een kapitaal is een soort bezit dat een voorwaarde is voor de welvaart, de sociale relaties en de natuurlijke omgeving. Het in stand houden van deze kapitalen is belangrijk voor het voortbestaan van mensen en samenlevingen op de aarde.

We onderscheiden economisch kapitaal, sociaal kapitaal en ecologisch kapitaal.

Economisch kapitaal

Het economische kapitaal bestaat uit de machines, gebouwen en infrastructuur die de voorafgaande generaties hebben doorgegeven aan de huidige generatie. De huidige generatie moet dit kapitaal onderhouden en vervangen wat versleten is en zo nodig uitbreiden. Daarvoor dienen zij te sparen. Van de totale productie besteden de rijke landen ongeveer 20% aan investeringen om de kapitaalgoederenvoorraad te behouden en uit te breiden. De inwoners van een land kunnen deze productie dus niet gebruiken voor consumptiegoederen want dan komt de consumptie van komende generaties in gevaar. Het economisch kapitaal is zo ingericht dat een efficiënte productie mogelijk is voor het verwerven van welvaart. Efficiëntie is een doel

Economische kapitaal

**Investeringen
Kapitaalgoederenvoorraad**

Efficiëntie

met zo weinig mogelijk middelen bereiken. Een vrouw die boodschappen doet en daarbij de producten kiest die zo goedkoop mogelijk zijn maar nog net binnen haar wensen passen, is efficiënt. Een onderneming die de markt afspeurt naar de laagste prijzen die bij de kwaliteit passen die zij nodig heeft, is efficiënt. Efficiëntie is goed omdat het verspilling tegengaat. Er blijft geld over in vergelijking met inefficiënt economisch gedrag. Men gebruikt minder middelen dan bij inefficiënt gedrag. De middelen die men bespaart, kan men voor andere dingen gebruiken. Efficiëntie is daarmee ook een duurzaam uitgangspunt.

Duurzaam

Het economisch kapitaal is essentieel voor het sociaal kapitaal. Als het economisch kapitaal afneemt, met werkloosheid en verlies van welvaart als gevolg, zal ook het sociaal kapitaal te lijden hebben. Er kan verarming onder de bevolking ontstaan en grote onvrede waardoor de sociale samenhang onder druk komt te staan.

Sociaal kapitaal

Sociaal kapitaal

Er is ook sociaal kapitaal. Mensen hebben kennis, vaardigheden en houdingen opgebouwd over de meest wenselijke vormen van samenleven in gezinnen en andere organisaties, zoals bedrijven, overheidsinstellingen maar ook in sportclubs, kerken en vrijwilligersorganisaties. Zij hebben opvattingen over hun psychisch welbevinden. Dit bezit geven zij door aan de volgende generaties. Tot het sociaal kapitaal behoren ook de mogelijkheden kennis op te doen die belangrijk is om te produceren, het menselijk kapitaal of *human capital*. Het sociaal kapitaal van de samenleving bestaat uit de netwerken tussen mensen en de normen van wederkerigheid en de betrouwbaarheid die daarbij horen. In casus 1.2 is sprake van de wederkerigheid: 'voor wat hoort wat' van het sociale kapitaal.

Menselijk kapitaal

TUSSENVRAAG 1.3

Welke aspecten van het sociale kapitaal komen aan de orde in de openingscasus?

CASUS 1.2

Gratis flexwerkplekken in ruil voor ervaringen

Bij Seats2meet.com kunnen freelancers kosteloos werken in ruil voor het uitwisselen van hun kennis en ervaring.

Teleurgesteld driupt een man met een laptop en hip montuur af. Vandaag zit deze locatie van Seats2meet.com nabij Utrecht Centraal vol. Niet voor niets.

De Zelfstandige Professionals (ZP'ers), zoals ze hier worden genoemd, weten de gratis flexplekken inmiddels goed te vinden. Sinds 2007 heeft Seats2meet.com

locaties op 43 plekken in Nederland. Ze kunnen hier werken in ruil voor sociaal kapitaal, zegt communitymanager Vincent Ariëns. Met hun kennis en ervaring betalen ze een plek in deze werkruimte. Ondertussen kan dit ook nog interessante contacten opleveren. Een coach of trainer kan bijvoorbeeld advies geven aan een graphicdesigner die in ruil daarvoor een website maakt.

Bron: Marlies Dinjens, Metro, 5 juli 2012

Het economisch kapitaal kan het sociale kapitaal ondersteunen. Het economisch kapitaal biedt de mensen werkgelegenheid en een inkomen waarmee zij bijvoorbeeld een gezinsleven kunnen opbouwen en kinderen van goede opleidingen kunnen voorzien.

Het sociale kapitaal kan ook sterk lijden onder economische activiteiten. Als mensen moeten verhuizen voor hun werk of het woon-werkverkeer zo tijdrovend is dat zij familie- en gezinsverbanden niet meer kunnen onderhouden, vermindert het sociale kapitaal. Dat kan ten koste gaan van de sociale samenhang zodat mensen schokken als werkloosheid, ziekte en overlijden niet meer binnen de sociale omgeving kunnen opvangen.

Het sociale kapitaal kan ook sterk te lijden hebben als de verschillen tussen rijk en arm groot zijn. Dat heeft in veel landen een trek van het platteland naar de stad tot gevolg waardoor veel samenlevingsverbanden teloorgaan en mensen niet meer in staat zijn elkaar bij te staan. Gebrek aan competenties van ouders is vaak oorzaak van lage opleidingen van kinderen wat het economisch kapitaal weer schade toebrengt. Dit betreft vooral gezinnen met zeer lage inkomens. Het is dus voor het behoud van het sociale kapitaal nodig dat er een zekere rechtvaardige verdeling van de goederen en diensten plaatsheeft. Daarvoor is in veel landen een stelsel van sociale wetgeving ingevoerd met de bijbehorende uitkeringen. Het behoud van het sociale kapitaal wordt beheerst door rechtvaardigheidsmaatstaven.

Rechtvaardige verdeling

TUSSENVRAAG 1.4

Welk verband is er tussen de kapitalen in de openingscasus?

Ecologisch kapitaal

Ecologisch kapitaal bestaat uit voorraden grondstoffen, schone lucht, water en uit zonlicht; uit de mogelijkheid in de natuur te recreëren en de mogelijkheid van de natuur om afvalstoffen op te nemen en te zuiveren. Als de huidige generatie de grondstofvoorraden uitput door zeeën leeg te vissen, de olievoorraden opmaakt en door uitstoot van afvalstoffen de opnamecapaciteit van oceanen overschrijdt, neemt het ecologisch kapitaal af. De mensheid vernietigt in dat geval haar eigen bestaansvoorwaarden. Het is dus zaak dat het ecologisch kapitaal veerkrachtig blijft om ook de functies in de verre toekomst te kunnen uitoefenen.

Ecologisch kapitaal

Er zijn dus met betrekking tot de kapitalen drie leidende principes: economische efficiëntie, sociale rechtvaardigheid en ecologische veerkracht.

Veerkracht

In de openingscasus is sprake van de drie kapitalen. Er is sprake van economisch kapitaal: de onderneming produceert voor een markt en verdient daar geld mee. Het sociaal kapitaal bestaat uit hoe mensen in de onderneming met elkaar omgaan en de gezinnen van de medewerkers. De onderneming levert een bijdrage aan de bescherming van het ecologisch kapitaal door de productie van de filters.

1.3.2 Duurzaamheid

De drie kapitalen staan in verband met het begrip duurzaamheid. We zullen nu iets dieper ingaan op de ontwikkeling van het begrip duurzaamheid.

Lange termijn

Duurzaamheid heeft in het dagelijks spraakgebruik de notie van iets dat lang meegaat, dat houdbaar is. Duurzaamheid staat tegenover verval en

dingen die men een korte tijd kan gebruiken. In de economie heeft het begrip duurzame consumptiegoederen dan ook betrekking op goederen als meubelen en consumentenelektronica die in tegenstelling tot voeding langer dan een periode meegaan. Duurzaamheid is dan gewoon op lange termijn of langdurig. Zo vragen sommige Kamers van Koophandel aan de ingeschreven stichtingen of zij duurzame activiteiten uitoefenen waarmee zij activiteiten bedoelen die langer dan een half jaar duren.

Natuurlijke bronnen

In het kader van de uitputting van natuurlijke bronnen heeft duurzaamheid een heel andere betekenis gekregen. Duurzaamheid staat tegenover de dreiging van de uitputting van bronnen en vervuiling van de fysieke leefomgeving. Bij een duurzaam gebruik van de bronnen gaat het erom dat de natuur zijn functies ook op lange termijn kan blijven vervullen. In 1987 verscheen een rapport van de World Commission on Environment and Development onder de naam 'Our common future'. Dit rapport heeft een belangrijke impuls gegeven aan het denken over duurzaamheid en het stimuleren van duurzaam gedrag. In dit rapport is duurzame ontwikkeling een ontwikkeling waarbij in de behoeften van de huidige generatie kan worden voorzien zonder de mogelijkheden van de behoeftebevrediging voor komende generaties aan te tasten.

Our common future

TUSSENVRAAG 1.5

Welke bijdrage levert de onderneming uit de openingscasus aan duurzaamheid?

Het niveau van de behoeftebevrediging moet dus kunnen blijven bestaan, gegeven de natuurlijke bronnen waarover de wereld beschikt en het mag niet ten koste gaan van de kwaliteit van leven van inwoners in de rest van de wereld en ook niet van volgende generaties. De omschrijving van duurzaamheid heeft dus een horizontale dimensie, namelijk dat het economisch handelen in een bepaald land de mogelijkheden van behoeftebevrediging nergens anders in de wereld mag aantasten en een tijdsdimensie, namelijk dat ook in de toekomst de mogelijkheden van behoeftebevrediging moeten blijven bestaan. De horizontale dimensie duidt men wel aan als 'hier en elders' en de tijdsdimensie als 'nu en later'. In casus 1.3 komen de standpunten van jongeren over duurzame energie naar voren.

**Hier en elders
Nu en later**

CASUS 1.3

Jeugd denkt wel, ís niet duurzaam

Twee derde van de Nederlandse jongeren maakt zich zorgen over de energievoorziening in de toekomst.

Voor jongeren heeft zuinig omgaan met energie geen hoge prioriteit. Dat blijkt uit onderzoek dat energieleverancier Eneco liet uitvoeren door Ipsos Synovate. Slechts een derde van de ondervraagde jongeren dacht niet langer dan tien minuten om energie te besparen, zestig procent laat na

het opladen de telefoonlader in het stopcontact zitten en bij ruim twintig procent van de jongeren komt die energielekkende lader helemaal nooit uit het stopcontact.

Duurzaamheid vinden zij dan ook een zaak van de overheid en energiebedrijven. De overheid zou duurzame energievoorziening en de ontwikkeling daarvan moeten stimuleren. Drie op de tien jongeren vinden dat van overheidswege nu voldoende

aandacht wordt besteed aan duurzame energie in het energiebeleid.

Veertig procent van de jongeren is bezorgd over de energievoorziening in de toekomst. Het geloof dat die energievoorziening alleen gegarandeerd kan worden met duurzame energie is groot: twee derde van de jongeren meent dat

alleen met duurzame energie kan worden voorzien in de toenemende energievraag.

Getal: 6,3 geven Nederlandse jongeren zichzelf, heel bescheiden, voor duurzaam gedrag.

Bron: Klaas Boomsma, Metro, 3 december 2012

1

Duurzame ontwikkeling

In het algemeen spreekt men liever van een duurzame ontwikkeling dan van een duurzame economie. De economie is altijd in beweging. De productie groeit of krimpt, door technische ontwikkeling komen er nieuwe producten op de markt die vervuילend (plastic bolletjes in scrubgel) of duurzaam (gebruik van zonne-energie) kunnen zijn, de bevolking vergrijs, enzovoort. Bovendien is de huidige economie niet duurzaam en zou dus moeten veranderen in de richting van duurzaamheid. Daarom is duurzame ontwikkeling een beter begrip dan duurzaamheid.

Economische, sociale en ecologische omgeving

Meer recent is de definitie van duurzaamheid ontwikkeld die ook in dit boek centraal staat.

Een duurzame samenleving is een samenleving waarin de mensen hun behoeften kunnen bevredigen zonder hun economische, sociale en ecologische omgeving aan te tasten en zonder inbreuk te maken op de mogelijkheden van behoeftebevrediging van mensen in eigen land en in andere landen, nu en in de toekomst.

In deze omschrijving heeft duurzaamheid niet alleen betrekking op de natuurlijke omgeving maar ook op de economische en sociale omgeving.

Ook de grote internationale organen maken veel gebruik van het begrip duurzaamheid of duurzame ontwikkeling in verband met de ideeën over de kapitalen. In casus 1.4 over de behandeling van duurzaamheid legt de EU nadruk op de drie kapitalen. In casus 1.5 legt de OESO de nadruk op de relatie tussen de drie kapitalen.

CASUS 1.4

De Sustainable Development Strategy (SDS) van de Europese Unie

De Europese Unie (EU) heeft een strategie vastgesteld inzake de duurzame ontwikkeling van lidstaten. De EU gebruikt voor duurzame ontwikkeling de brede definitie die ook in dit boek het uitgangspunt is. Tot de doelstellingen van de SDS

behoren dan ook de verbetering van de levenskwaliteit voor huidige en toekomstige generaties. Deze doelstelling valt uiteen in vier andere doelen:

- 1 Het beschermen van de fysieke omgeving, dat wil zeggen de draagkracht

van de aarde om al het leven te behouden. Het gaat erom de grenzen van de natuurlijke voorraden te respecteren en de consumptie en productie duurzaam in te richten.

- 2 Sociale gelijkheid en sociale samenhang; het gaat om voldoende democratie, het voorkomen van uitsluiting en discriminatie, het bieden van veiligheid en rechtvaardigheid.
- 3 Een hoge levensstandaard door een hoogwaardige technologie, een innovatieve, competitieve en eco-efficiënte economie.
- 4 Het bevorderen van duurzame ontwikkeling elders ter wereld.

In deze doelen zijn gemakkelijk de kapitalen en levenskwaliteiten te herkennen. In

de vierde subdoelstelling is de notie van 'hier en elders' vormgegeven.

De Europese Unie gebruikt meer dan 100 indicatoren om de toestand en de vooruitgang in duurzaamheid te registreren. Elke twee jaar verschijnt er een publicatie van Eurostat over de 'Sustainable development in de European Union'. Omdat 100 indicatoren moeilijk zijn te overzien, gebruikt Eurostat voor de diverse onderwerpen leidende indicatoren die inzicht geven in de situatie. De ontwikkeling vanaf 2000 tot 2010 geeft geen hoopvol beeld (zie de tabel). Drie indicatoren laten maar een verbetering zien terwijl bijna de helft in de verkeerde richting beweegt.

Veranderingen in leidende indicatoren (EU27, 2000-2010)

Kapitaal	Thema	Leidende indicator	Evaluatie van de verandering
Economie	Economische ontwikkeling	Reëel bbp per hoofd	+ -
Sociaal	Sociale insluiting	Risico van armoede en sociale uitsluiting	+
	Demografie	Participatie van oudere werknemers	-
	Gezondheid	Levensverwachting en gezonde levensjaren	+ -
Ecologie	Duurzame consumptie en productie	Productiviteit van bronnen	-
	Klimaatverandering en energie	Uitstoot van broeikasgassen	+
		Consumptie van hernieuwbare bronnen	+
	Duurzaam transport	Energiegebruik van transport in relatie tot het bbp	-
	Natuurlijke bronnen	Aanwezigheid van gewone vogels	+ -
Global partnerschap		Behoud van visvoorraden	-
		Ontwikkelingssamenwerking	-

- + = duidelijk gunstige ontwikkeling
- + - = geen of lichte verbetering
- = lichte verslechtering
- - = duidelijk ongunstige ontwikkeling

Bron: Eurostat, Sustainable development in de European Union, 2011

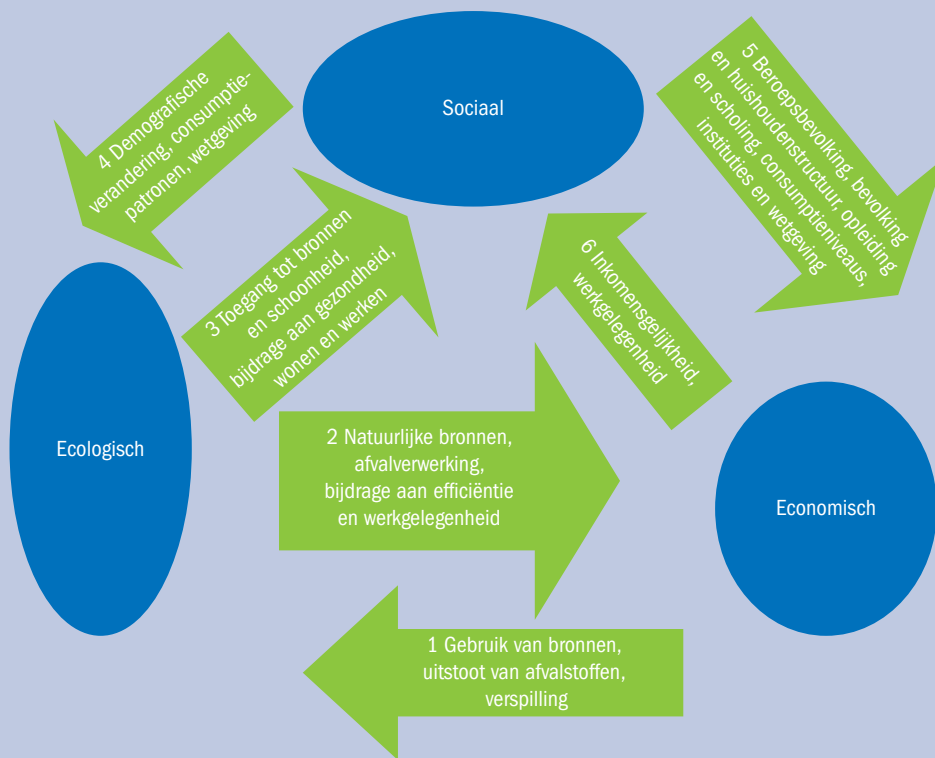
CASUS 1.5

Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling

De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO of OECD) is een adviesorgaan voor de rijke landen in de wereld. Zij stelt gevraagd en ongevraagd adviezen op voor de deelnemende landen over de economische toestand en het beleid voor bepaalde doelstellingen. De OESO neemt de

economische, sociale en ecologische velden als uitgangspunt voor de duurzame ontwikkeling. Zij benadrukt de onderlinge relaties tussen deze velden. De economische, sociale en ecologische velden oefenen invloed op elkaar uit. In de figuur is dat weergegeven.

Duurzaamheid volgens de OESO

Bron: Candice Stevens, *Measuring Sustainable Development*, 2005, OECD

Pijl 1 geeft de invloed van de economische activiteiten weer op de ecologie. Het economisch veld gebruikt bronnen, stoot afvalstoffen uit en verspilt materialen uit het ecologisch veld.

In pijl 2 is samengevat welke diensten het ecologisch veld aan de economie levert, zoals de natuurlijke bronnen en de afvalverwerking. Ook werkgelegenheid is alleen mogelijk doordat de

natuur producten kan leveren aan het economisch veld.

Pijl 3 geeft de bijdrage van het ecologisch veld aan het sociale kapitaal weer. Mensen gebruiken de bronnen en genieten van de schoonheid van de natuur. De mogelijkheden tot recreatie en sporten in de natuur leveren een bijdrage aan de gezondheid van mensen. De ruimte van de omgeving biedt mogelijkheden om huizen, fabrieken en kantoren te bouwen en te wonen en werken.

Pijl 4 geeft aan dat de bevolkingsgroei en de consumptie van goederen en de wetgeving invloed hebben op de natuurlijke omgeving.

In pijl 5 staat de invloed van de sociale instituties op de economie. Het sociale

veld levert beroepskrachten die zijn opgeleid en zij doet de bestedingen bij de ondernemingen. Ook zorgt zij voor tal van instellingen die de economie in goede banen leiden. Daartoe behoort ook de wetgeving.

Pijl 6 geeft aan wat de economie aan de sociale instituties levert, zoals inkomen en werkgelegenheid.

De invloed die de velden op elkaar uitoefenen, moet duurzaam zijn. Dat wil zeggen dat zij elkaar niet in hun bestaan mogen bedreigen. Hierbij geldt dat de economie goed moet omgaan met de sociale en ecologische omgeving. Ook zal de sociale omgeving de voorwaarden voor de productie in stand moeten houden.

1.4 Het goede leven

Het streven naar welvaart is een belangrijke menselijke activiteit, maar mensen proberen in hun leven meer doelen te bereiken dan welvaart. Zij proberen hun leven zo in te richten dat zij er globaal gesproken tevreden mee zijn. Welvaart is een onderdeel van het goede leven. Maar wat is het goede leven? Een veelgehoord antwoord volgt de volgende redenering. In onze samenleving mogen mensen helemaal zelf bepalen wat het goede leven is. Mensen hebben recht op de vrijheid om hun leven in te richten zoals zij dat zelf willen. Vooral op economisch terrein is de vrijheid groot. Mensen hebben bepaalde individuele voorkeuren. Zij proberen deze zo goed mogelijk te verwezenlijken met het beschikbare inkomen. Zij kopen goederen die hun behoeften bevredigen en bouwen zo nut op. Zij streven naar een maximale hoeveelheid plezier en een minimale hoeveelheid pijn. Als zij zo hun nut maximaliseren, vinden zij het leven kennelijk goed. Zij zijn er gelukkig mee. Een maximaal nut is het beste te bereiken door een zo hoog mogelijke welvaart en maximale economische groei. Welvaart en groei zijn dan ook de doelstellingen van het economisch handelen. De economische wetenschap probeert de economie zo in te richten dat maximale welvaart en groei mogelijk zijn.

De afgelopen decennia is het thema van het goede leven weer op de agenda gekomen van economen. Onder invloed van de milieuproblemen die het economisch handelen met zich meebrengt en de gedachte dat het geluk nauwelijks toeneemt met de groei van het inkomen, hebben zij nagedacht over de waarden die mensen zouden moeten nastreven om gelukkig te zijn. Deze gedachte heeft invulling gekregen door de levenskwaliteiten.

Het is geen goed idee om mensen te dwingen de levenskwaliteiten na te volgen. Keuzes die onder dwang tot stand komen, verbeteren het leven niet. Keuzevrijheid hoort bij de waardigheid van het menselijk leven. Mensen zijn autonoom, zij mogen zelf beslissingen nemen.

Individuele
voorkeuren

Nut
Maximaliseren

Levens-
kwaliteiten

Autonoom

TUSSENVRAAG 1.6

Noem enkele factoren uit de openingscasus die invloed hebben op het nut van Harro en zijn vriendin.

Rechten en levenskwaliteiten zijn de belangrijkste waarden voor de inrichting van de economie. Wij zullen nu iets dieper hierop ingaan.

Rechten

Mensen hebben in hun activiteiten bepaalde doelstellingen. Dat noemen we waarden. Voor het menselijk handelen zijn er bepaalde waarden. De belangrijkste waarde die breed wordt gedeeld in de samenleving, is vrijheid van handelen. Ieder mens heeft de vrijheid zijn of haar leven in te richten naar eigen goeddunken. Er is wel een belangrijke beperking aan deze vrijheid, namelijk dat de activiteiten geen schade mogen toebrengen aan andere mensen. Ondernemingen hebben de vrijheid producten op de markt te brengen maar zij mogen geen monopolie vormen en de prijzen verhogen zodat ze grote overwinsten behalen want daarmee schaden zij de consument. Iemand mag wel een brommer kopen en daarmee rijden maar dat mag niet zonder knalpijp, want ook daarmee wordt schade aangericht aan anderen in de vorm van lawaaioverlast. De vrijheid is dus gebonden aan heel veel regels.

Toch is het vrijheidsbegrip diep verankerd in de westerse cultuur wat tot uiting komt in de mensenrechten. Mensen hebben recht op vrije meningsuiting, vergadering, hun eigen leven vorm te geven en ook het recht op eigendom en hun bezittingen uit te breiden. Mensen horen ook vrij te zijn van zware dwangmiddelen, zoals marteling. Niemand mag inbreuk maken op deze rechten, vandaar dat we ze ook wel aanduiden als negatieve rechten. Medeburgers mogen deze rechten dus niet aantasten. Maar zeker ook mogen machtige instanties in de samenleving zoals bedrijven en overheden dat niet doen. De rechten beschermen mensen. Menselijke waardigheid geeft hen een zekere onaantastbaarheid op de gebieden van deze rechten.

TUSSENVRAAG 1.7

Met welke negatieve en positieve rechten heeft Harro uit de openingscasus te maken?

Daar is in de loop van de geschiedenis nog een uitbreiding aan gegeven door mensen rechten toe te kennen op een deel van de productie. Mensen hebben volgens deze gedachte recht op levensonderhoud, op toegang tot gezondheidszorg, op scholing, op zinvolle arbeid, op vakantie enzovoort. De samenleving moet middelen ter beschikking stellen om deze rechten te waarborgen. Daarom spreken we wel van positieve rechten. Het gaat er dus in deze visie om mensen niet in armoede te laten verkommeren.

De meeste grote economen uit heden en verleden hebben als doelstelling van hun economisch denken de bestrijding van bittere armoede voor ogen gehad. Zij hadden de overtuiging dat vrijheid niet kan bestaan zonder een zekere mate van levensonderhoud. Zij wilden een bijdrage leveren aan het uitbannen van de bittere schaarste aan goederen en diensten. Onder schaarste verstonden zij iets anders dan de huidige economen. Schaarste was volgens hen het gebrek aan goederen en diensten die nodig waren voor het voortbestaan. Dit noemden zij noodzakelijke behoeften ofwel *needs*. In de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw vroegen economen zich met name af hoe zij de productie konden stimuleren in een

Waarden
Vrijheid

Geen schade

Gebonden

Mensen-
rechten

Negatieve
rechten

Waardigheid

Positieve
rechten

Schaarste

Needs

samenleving waar zeer veel mensen ondervoed waren, waar gebrek was aan kleding in plaats van vossen en woningen in plaats van hutten. Het ging hen dus om de bevrijding uit bittere armoede.

Wants

Deze *needs* staan tegenover de behoefte aan luxegoederen ofwel *wants*. De bevrediging van deze laatste behoeften is niet nodig voor het voortbestaan en was voorbehouden aan de gegoede klassen.

Verantwoordelijkheid

Om deze rechten vorm te geven is een sterk verantwoordelijkheidsbesef onder de mensen in een samenleving nodig. Tegenover rechten staan ook plichten. Mensen moeten volgens deze morele waarde hun eigen leven niet alleen vorm geven naar hun eigen wensen en behoeften maar daarin ook het welzijn van anderen betrekken.

De waarden: vrijheid zonder schade toe te brengen aan anderen, rechten en verantwoordelijkheid zijn het cement van de westerse welvaartsamenlevingen. Zij bepalen de relatie van individuen onderling en van individuen tot de samenleving als geheel.

In casus 1.6 is te zien hoe de Verenigde Naties vanuit de waarden mensenrechten, gelijkheid en duurzaamheid de kapitalen wil beschermen.

CASUS 1.6

Verenigde Naties

De Verenigde Naties (VN) hebben in juni 2012 in Rio de Janeiro een conferentie gehouden over duurzame ontwikkeling, Rio+ genaamd.

Bij de VN zijn vrijwel alle landen ter wereld aangesloten. De organisatie behartigt de belangen van de arme landen extra en wijst er voortdurend op dat de problemen die zich daar afspelen, de basiswaarden aantasten. Een duurzame ontwikkeling kan dus niet zonder de ontwikkeling van de armste bevolking in de wereld.

Deze basiswaarden zijn de mensenrechten, gelijkheid en duurzaamheid. Deze komen min of meer overeen met de rechten en de levenskwaliteiten zoals deze zijn omschreven. Deze basiswaarden zijn onderling verbonden: in landen waar door de achteruitgang van de natuurlijke omgeving zich rampen voordoen, wonen vaak de meest kwetsbare mensen die nauwelijks aanpassingsvermogen bezitten.

Rondom de basiswaarden staan vier kapitalen waarvan er drie overeenkomen met de kapitalen zoals die zijn opgenomen. De VN formuleert het sociale

en economische kapitaal zodat zij de belangen van de armste bevolking in de wereld daarmee voor het voetlicht brengt. Een duurzame ontwikkeling kan dus niet zonder ook de arme delen van de wereld daarin te betrekken.

De sociale ontwikkeling moet inclusief zijn. Daarmee bedoelt de VN dat ook arme mensen profijt hebben van de ontwikkeling. Voor hen moet echt sprake van vooruitgang zijn. Dat kan als er genoeg goed eten is, onderwijs mogelijk is, de sterftcijfers omlaag gaan, mannen en vrouwen meer gelijk zijn en de mensen toegang krijgen tot schoon en zuiver water.

Hetzelfde geldt voor de economische ontwikkeling, ook deze moet inclusief zijn. De economische ontwikkeling moet gericht zijn op het uitbannen van armoede en honger. Zij moet de ongelijkheid in de wereld verminderen en fatsoenlijk werk en productieve werkgelegenheid garanderen.

Een duurzame fysieke omgeving houdt bescherming van de biodiversiteit in. Ook is een stabiel klimaat een belangrijk thema. De natuur moet weerbaar zijn

tegen grote schokken en zichzelf kunnen herstellen.

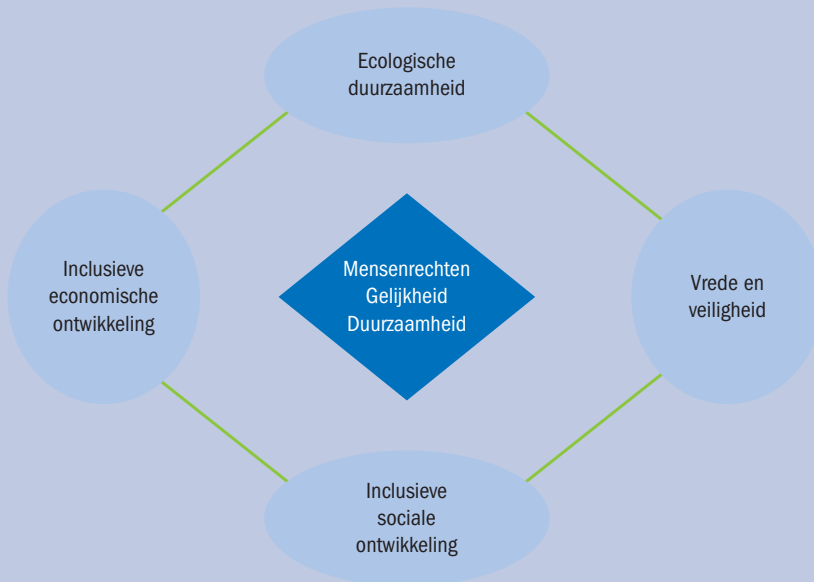
De VN richt speciale aandacht op de vrede en veiligheid. In een wereld waarin veel conflicten voorkomen, staan de levenskwaliteiten die daarmee te maken hebben voortdurend onder druk. Vooral in lage-inkomenslanden is dat het geval. Vandaar dat de VN er een speciaal veld van heeft gemaakt. Het gaat erom dat

mensen vrij zijn van geweld, conflicten en misbruik. Vooral arme mensen hebben behoefte aan een conflictvrije toegang tot de natuurlijke bronnen.

Zo zien we hoe de VN duurzaamheid voor alle mensen op het oog heeft.

In de figuur is de visie van de VN samengevat.

VN: duurzaamheid en armoede

Levenskwaliteiten

Mensen hebben er recht op in vrijheid te streven naar zo hoog mogelijke welvaart voor zichzelf. Dat heeft geleid tot de economische doelstelling van maximale productie en consumptie en ook een zo hoog mogelijke groei ervan. Maar onder invloed van het besef dat er een verschil kan bestaan tussen zo hoog mogelijke productie en het menselijk welzijn, zijn er pogingen gedaan om het welzijn nader in te vullen met behulp van kennis van de menselijke psyche, de behoefte aan sociale relaties, de behoefte aan zelfbeschikking en ook de toestand van de ecologische omgeving.

Dat is mogelijk met behulp van de zogenoemde levenskwaliteit. Levenskwaliteit bestaat uit een aantal mogelijkheden tot functioneren op het gebied van economie, sociale omgeving en ecologie. Mensen moeten over een aantal mogelijkheden kunnen beschikken om hun leven vorm te geven, om de dingen te doen die zij zelf belangrijk vinden. Deze mogelijkheden noemen we de levenskwaliteiten. Als mensen aan alle levenskwaliteiten in zekere evenwichtige mate aandacht schenken, spreken we van een goed leven.

Mogelijkheden tot functioneren

Goed leven

Op grond van veel wetenschappelijk onderzoek naar de menselijke behoeften en een gelukkig leven kan men de volgende lijst van de acht levenskwaliteiten opstellen:

- 1 materiële levensstandaard (inkomen, consumptie, vermogen)
- 2 gezondheid
- 3 onderwijs
- 4 persoonlijke ontplooiing waaronder ook arbeid
- 5 politieke democratie en bestuur
- 6 sociale netwerken en relaties
- 7 natuurlijke omgeving (nu en later; hier en elders)
- 8 zekerheid en veiligheid (zowel economisch als fysiek)

In deze opsomming van aspecten van levenskwaliteit is de indeling van economische, sociale en natuurlijke omgeving goed te zien. Deze is in tabel 1.1 weergegeven.

TABEL 1.1 Kapitalen en levenskwaliteiten

Kapitalen	Levenskwaliteiten
Economisch	Materiële levensstandaard Zekerheid en veiligheid Arbeid
Sociaal	Sociale netwerken en relaties Persoonlijke ontplooiing Onderwijs Gezondheid Politieke democratie en bestuur
Ecologisch	Natuurlijke omgeving

TUSSENVRAAG 1.8

Op welke manier komen de levenskwaliteiten in de openingscasus aan de orde?

In het navolgende zullen we een korte toelichting geven op de hiervoor genoemde levenskwaliteiten.

Materiële levensstandaard

De materiële levensstandaard weerspiegelt de economische aspecten van het leven. Het inkomen, de consumptie en het vermogen hebben betrekking op de welvaart van gezinnen. Het gaat om hun mogelijkheden zich te omringen met goederen en diensten door middel van een regelmatig inkomen en het opbouwen van een zeker vermogen. Het inkomen is nodig voor de consumptie. Onder het vermogen kunnen we ook de materiële zaken verstaan die de mensen bezitten. Bezit is nodig om de persoonlijkheid vorm te kunnen geven. Een woning, hulpmiddelen voor in de huishouding, meubilair, materiaal voor hobby's, boeken en communicatiemateriaal zijn nodig voor de persoonlijke ontplooiing.

Het streven naar een zo hoog mogelijke levensstandaard mag de andere levenskwaliteiten niet in de weg staan. Dan ontwikkelen mensen hun identiteit heel eenzijdig en lopen zij vast in hun sociale relaties of in hun

Welvaart

Bezit

Persoonlijke ontplooiing

ontplooiing. Als er in de hele samenleving te veel nadruk op de materiële behoeftebevrediging wordt gelegd, staat het milieu onder sterke druk. En dat is momenteel het geval.

Gezondheid

Gezondheid is een van de belangrijkste factoren voor het welbevinden van mensen. Een fit lichaam en een vitale geest helpen mensen bij hun functioneren en het benutten van hun mogelijkheden. Bij gezondheid gaat het om de afwezigheid van ziekte, maar meer nog om positieve levensenergie. Gezondheid biedt de mens de mogelijkheid naar buiten te kijken en zich op de omgeving te richten. Pijn, verzwakking van het lichaam, psychische problemen, uitzicht op een naderende dood, zijn factoren die het welbevinden schaden. Ziekte keert de mens naar binnen. Een kwalitatief hoogstaande gezondheidszorg is dan ook een belangrijke levenskwaliteit.

Onderwijs

Een goede opleiding is belangrijk voor de economische groei en voor het vinden van geschikt werk. Voor vrijwel alle beroepen is scholing vereist. Meestal is het salaris afhankelijk van het niveau van de scholing en van het soort beroep dat men kiest. Maar ook afgezien van de economische inhoud van scholing, heeft een opleiding een positieve invloed op de levenskwaliteit. Een goede opleiding schept de mogelijkheden voor deelname aan democratische en andere maatschappelijke organisaties. Gezondheid en opleiding zijn in belangrijke mate wederzijds afhankelijk. Arme mensen leven vaak minder gezond dan rijke mensen. Mensen met een goede opleiding en scholing zijn vaak rijker en gezonder dan mensen met een lagere opleiding.

Persoonlijke ontplooiing en arbeid

De persoonlijkheid van mensen verlangt een gebied dat van henzelf is, onbedreigd door de plicht iets te doen voor anderen en door andere sociale bezigheden. Het gaat om de ontwikkeling van het innerlijk. Er is altijd een zekere spanning tussen het innerlijk en de sociale verplichtingen. Dat hoort bij de westerse individualiteit. Mensen hebben nodig dat zij zich terug kunnen trekken.

Hiermee in verband staat de identiteit. De identiteit is het geheel van waarden en de activiteiten om deze waarden vorm te geven. Waarden zijn in de meest korte omschrijving de doelen waar mensen naar streven. De identiteit is voor een deel bepaald door het aangeboren karakter en voor een ander deel gevormd door de sociale omgeving. Bij het opgroeien komen mensen in contact met de waarden die zij vervolgens internaliseren. Zij proberen als vanzelf vorm te geven aan de waarden door middel van hun activiteiten. Dat gebeurt door het kopen van consumptiegoederen waarmee mensen hun vrije tijd invullen, door de contacten met netwerken van familie, vrienden en anderen, door het uitoefenen van een beroep of het navolgen van een bepaalde religie. Als mensen erin slagen hun waarden goed uit te leven in de activiteiten die zij verrichten, spreken we van een stevige identiteit.

Het hebben van een betaalde baan biedt mensen de gelegenheid tot een sociale identiteit. Het geeft status om over het werk te kunnen spreken. Dit geldt echter niet voor alle banen. Hoe hoger de banen zijn gesitueerd op de maatschappelijke ladder, des te meer gelegenheid een baan biedt tot socialisatie.

Deelname

Identiteit

Internaliseren

Vrouwen

Huishoudelijk werk is veelal gericht op het in stand houden van de primaire levensrelatie. Vooral vrouwen zijn bekommerd om het vervullen van de primaire levensvoorwaarden van het gezin en het vervullen van de behoefte aan veiligheid en ontplooiing van de gezinsleden. Meestal schenken zij ook veel aandacht aan de sociale relaties van het gezin met de buitenwereld en zorgen zij zo voor de veerkracht van het gezin. Bij ziekte of andere onvoorziene omstandigheden kunnen bekenden inspringen. Vrijtijdsbesteding en ook het woon-werkverkeer zijn vaak voorwerp van onderzoek omdat deze grote invloed hebben op het welzijn van mensen.

Dan is ook de situatie waarin mensen wonen van belang voor de persoonlijke activiteiten die zij hebben en voor het welbevinden. Wonen biedt mensen een tweede huid waarin zij zich veilig voelen en zich kunnen afschermen tegen de buitenwereld. Mensen die in erbarmelijke omstandigheden wonen, bijvoorbeeld met een heel gezin op enkele kamers of zelfs in het geheel geen huis bewonen, zijn meestal minder gelukkig dan anderen.

Politieke democratie en bestuur

Politieke invloed door middel van stemrecht is een teken dat politici burgers serieus nemen. Dat geldt voor actief en passief stemrecht. Deelname aan het politieke proces kan de saamhorigheid binnen een samenleving bevorderen en is een uitlaatklep voor onlustgevoelens. Bij het burgerschap behoren ook vrijheden, zoals de vrijheid van meningsuiting en afwijkende meningen. Dit is belangrijk voor het zelfrespect van mensen en daarmee voor het welzijn. Een regering moet wetten uitvaardigen die de menselijke integriteit respecteren en waarborgen.

Burgerschap*Sociale netwerken en relaties*

Mensen die deel uitmaken van stevige netwerken hebben vaak een hoog welzijn. De netwerken behoren tot hun sociaal kapitaal. Mensen in netwerken leveren elkaar diensten en ze geven een gevoel van waardigheid en betrouwbaarheid. Zij hebben een status binnen een groep, kunnen het netwerk gebruiken voor het vinden van werk en verrichten meestal ook activiteiten in groepsverband. Netwerken bestaan vaak uit mensen met vriendschapsbanden. Lidmaatschappen van maatschappelijke organisaties stellen mensen in de gelegenheid zich te ontplooiën in vrijwilligerswerk en zij kunnen vaak ook een beroep doen op deze groepen als het voor henzelf nodig is. Lidmaatschappen maken mensen en groepen weerbaar voor schokken als ziekte en werkloosheid, zij kunnen ergens op terugvallen voor onderlinge hulp en voor het handhaven van een positief zelfbeeld.

Vriendschap*Natuurlijke omgeving*

De natuurlijke omgeving beïnvloedt het welzijn van mensen op veel manieren. De natuur bevat voorraden grondstoffen maar de uitputting ervan kan de goederenvoorziening belemmeren, nu en in de toekomst. De natuur is in staat tot op zekere hoogte afvalstoffen te absorberen en onschadelijk te maken maar de uitstoot van schadelijke stoffen kan de gezondheid direct schaden en de klimaatverandering kan leiden tot rampen. De natuur zorgt ook voor veel recreatieve mogelijkheden die door vervuiling en vernietiging worden bedreigd. Beschadiging van al deze functies leidt tot vermindering van het welzijn van mensen.

Zekerheid en veiligheid

Zekerheid en veiligheid hebben een positieve invloed op het welzijn. Zekerheid is de gerechtvaardigde verwachting dat het leven zijn loop heeft op een manier die gewoon is. Zekerheid staat sterk onder druk door criminaliteit, oorlogen, ongelukken, rampen en ook door schade door klimaatverandering. Dit zijn factoren die de veiligheid op het spel zetten. Economische onzekerheid ontstaat vooral bij het verlies van een baan of bij het wegvallen van de afzet. Dit is voor een deel het gevolg van conjuncturele veranderingen in de economie die meestal wel weer overgaan. Voor een ander deel is er structurele werkloosheid. Voortdurende technische ontwikkelingen zetten de scholing en *skills* van mensen onder druk. Hierdoor raken mensen in een vicieuze cirkel van onzekerheid.

Autonomie en dwang

Een leven leiden dat de levenskwaliteiten op een evenwichtige wijze vervult, is een goed leven. Het goede leven is niet eenvormig omdat mensen er nog op oneindig veel manieren individuele invulling aan kunnen geven. Maar er zijn natuurlijk ook veel mensen die de levenskwaliteiten zeer eenzijdig willen invullen en aan sommige geen enkele aandacht besteden. Mensen hebben een onvervreemdbaar recht op individuele vrijheid, ze zijn autonoom. Dat maakt het onmogelijk deze mensen te dwingen om een goed leven te leiden. Dat zou leiden tot een dictatuur.

De levenskwaliteiten hebben dan ook meer de vorm van mogelijkheden die de samenleving biedt aan haar leden dan een voorschrift hoe de mensen in werkelijkheid moeten leven. Hoewel het dus zeer aanbevelenswaardig is aan alle levenskwaliteiten aandacht te schenken, kan men mensen daartoe niet dwingen. De samenleving, bedrijven, overheid en gezinnen kunnen dus het best de voorwaarden scheppen zodat individuen de levenskwaliteiten in hun eigen leven vorm kunnen geven. Maar de samenleving mag nog een stap verder gaan. Zij mag prikkels aanbrengen die individuen ertoe brengen een goed leven te leiden. Dat is geen dwang of ongeoorloofde machtsuitoefening. Onze samenleving is geheel gevuld met allerlei prikkels die het gedrag beïnvloeden. Inkomens en prijzen, reclame-uitingen, belastingen en accijnzen, boetes en goede raadgevingen, verkeersborden, kortom er is haast geen situatie te bedenken waarin geen prikkels zijn. Het gaat er nu om deze prikkels zo vorm te geven dat zij gericht zijn op het goede leven.

We kunnen dit als volgt samenvatten. Mensen zijn autonome wezens en een dictatuur is ongewenst maar de samenleving moet de mogelijkheden scheppen waardoor individuen het goede leven kunnen leiden en zij moet ook de prikkels scheppen waardoor individuen er voordeel bij hebben dat ook te doen. Voor economisch beleid zijn er dan ook twee beoordelingscriteria: biedt de samenleving de mogelijkheden voor het goede leven en geeft zij prikkels om dit goede leven te leiden?

Autonoom

Prikkels
Goed leven

1

1.5 Economische gegevens

In de economie maken we gebruik van heel veel variabelen die we proberen te meten. Iedereen heeft wel eens gehoord van de begrippen productie, consumptie, werkgelegenheid, werkloosheid, inflatie, rente enzovoort. Statistische bureaus en beleidsbureaus zoals het Centraal Bureau voor de Statistiek, het Centraal Planbureau, de Organisatie voor Economische

Samenwerking en Ontwikkeling en Eurostat verzamelen deze cijfers en analyseren ze.

In deze paragraaf zullen we enkele variabelen behandelen die de basis vormen van het economisch denken. Het gaat om omzet, prijs en afzet, om productie, werkgelegenheid, loon, arbeidsproductiviteit en loonkosten per eenheid product.

Elk van deze variabelen heeft een volume, een prijs en een waardecomponent.

Volume, prijs en waarde

De begrippen volume, prijs en waarde staan met elkaar in verband. Zoals bekend is, bestaat de omzet van een bedrijf in een bepaalde periode uit de afzet vermenigvuldigd met de prijs. De omzet is een variabele die een waarde weergeeft en de afzet is een variabele die een volume of een hoeveelheid weergeeft.

Niet alleen de absolute bedragen van hoeveelheid, prijs en waarde staan met elkaar in verband, ook de veranderingen in elk van de variabelen blijken in een bepaalde relatie tot elkaar te staan. We zullen dat aan de hand van een voorbeeld toelichten (zie tabel 1.2).

TABEL 1.2 Waarde, prijs en hoeveelheid

	Waarde (in euro's)	Prijs (in euro's per ton)	Hoeveelheid (in tonnen)
Periode 0	20.000	20	1.000
Periode 1	23.100	22	1.050
Procentuele verandering	15,5	10	5

De hoeveelheid en de prijs zijn beide gestegen in periode 1 ten opzichte van periode 0. De vermenigvuldiging van prijs en hoeveelheid geeft de waarde in een periode. Van elk van de variabelen is de procentuele mutatie berekend, door de toename te delen door het bedrag in periode 0 en deze uitkomst met 100 te vermenigvuldigen. Zo komt men aan een procentuele verandering van de waarde in periode 1 ten opzichte van periode 0 van 15,5%. Men kan ook op een andere (globalere) manier tot deze waardeverandering komen, namelijk door de procentuele verandering in hoeveelheid en prijs bij elkaar op te tellen.

Ontstaat een variabele door twee andere te vermenigvuldigen, dan mag men de verandering van de samenstellende variabelen optellen om de verandering in een variabele te bepalen. Ontstaat een variabele door twee andere te delen, dan kan men de procentuele verandering van de samenstellende variabelen van elkaar aftrekken.

In tabel 1.2 is de waardeverandering die wordt gevonden door de procentuele mutaties van de hoeveelheid en de prijs op te tellen, 15%, een afwijking van 0,5% van de zuiver berekende verandering van 15,5%. Naarmate de procentuele veranderingen in prijs en hoeveelheid kleiner zijn, is de onzuiverheid, de zogenoemde discountfactor, ook kleiner. Deze kan men dan verwaarlozen.

De waardestijging van een variabele noemt men de *nominale* stijging. In het voorbeeld is de nominale stijging 15%. De volumeverandering noemt men de

Nominale stijging

reële stijging van de variabele, in het voorbeeld 5%. De nominale verandering is dus gelijk aan de reële verandering plus de prijsstijging. Ook voor andere economische variabelen is het van belang volume en prijsveranderingen van elkaar te onderscheiden.

Reële stijging

TUSSENVRAAG 1.9

Stel dat door de order waarvan in de openingscasus sprake is, de afzet ten opzichte van het vorig jaar toeneemt met 2%. De prijzen dalen door de kostendaling op de grondstofmarkten met 1%. Wat gebeurt er met de omzet en de winstgevendheid?

We zullen dit toelichten aan de hand van enkele vergelijkingen die zowel voor de bedrijfseconomie, de commerciële economie als de algemene economie essentieel zijn. Een bedrijf voor de distributie van kranten moet elke middag 5.000 kranten rondbrengen. Daarvoor heeft het 50 scholieren in dienst die elk 100 kranten rondbrengen. De scholieren voegen waarde toe aan de kranten door ze naar de abonnees te brengen. Het toevoegen van waarde is produceren. De productie is dus 5.000 kranten, de werkgelegenheid is 50 scholieren en de arbeidsproductiviteit is 100 kranten.

In tabel 1.3 zijn deze gegevens weergegeven.

TABEL 1.3 Productie, werkgelegenheid en arbeidsproductiviteit

	Productie (kranten)	Werkgelegenheid (scholieren)	Arbeidsproductiviteit (kranten per scholier)
Periode 0	5.000	50	100
Periode 1	3%	2%	1%
	5.151	51	101

De scholieren brengen in periode 1.151 kranten meer rond dan in periode 0. De hoeveelheid kranten is gestegen doordat 2% meer scholieren is aangenomen en doordat de scholieren nu 1% meer kranten per persoon rondbrengen. 3% van 5.000 is gelijk aan 150 extra kranten; de discountfactor bedraagt 1.

De productie van alle bedrijven binnen de landsgrenzen en de productie van de overheid bij elkaar opgeteld, resulteert in het bruto binnenlands product (bbp). De welvaart in een heel land is het bruto binnenlands product (bbp). Het is gelijk aan het totaal aantal werknemers vermenigvuldigd met de arbeidsproductiviteit. De groei van de welvaart is dus gelijk aan de groei van het aantal werknemers en de arbeidsproductiviteit bij elkaar opgeteld. Arbeidsproductiviteit is de bron van de welvaart.

Bruto binnenlands product

Het verband tussen productie, werknemers en arbeidsproductiviteit kan als volgt worden weergegeven:

$$Bbp = Av \times ap \quad [1.1]$$

waarin:

Bbp = het bruto binnenlands product

Av = de vraag naar arbeidskrachten, het aantal werknemers of de totale werkgelegenheid

ap = arbeidsproductiviteit, de productie per eenheid arbeid per tijdseenheid

De relatie van de veranderingen is als volgt weer te geven:

$$g_{bbp} = g_{Av} + g_{ap} \quad [1.2]$$

In deze vergelijking betekent een g voor de variabele dat er sprake is van groei in procenten.

Een toename van de productie in een onderneming of in een land kan twee oorzaken hebben: een toename van het aantal werkenden of van de arbeidsproductiviteit.

Een tweede verband tussen belangrijke variabelen betreft het loon.

Totale loonsom

De totale loonsom is het loon per werknemer vermenigvuldigd met het aantal werknemers. In tabel 1.4 is dit weergegeven voor het krantendistributiebedrijf.

TABEL 1.4 Loonsom, loon per werknemer, aantal werknemers

	Loonsom	Loon per scholier	Aantal scholieren
Periode 0	€ 500	€ 10	50
Periode 1	7%	5%	2%
	€ 535,50	€ 10,50	51

De totale loonsom is in periode 1 € 500. Dat komt omdat elke scholier € 10 verdient en er 50 scholieren aan het werk zijn. De loonsom kan toenemen door een toename van het loon per werknemer of door een toename van het aantal scholieren. De toename van het aantal scholieren noemen we de toename van de vraag naar arbeid. De vraag naar arbeid is dus in dit voorbeeld de hoeveelheid scholieren waar het bedrijf behoefte aan heeft. Zoals de arbeidsproductiviteit de bron is van welvaart, zo is het loon het toegangkaartje tot de welvaart.

Vraag naar arbeid

Het verband tussen loonsom, loon per werknemer en het aantal werknemers is in een vergelijking weergegeven:

$$L = L_{wn} \times Av \quad [1.3]$$

waarin:

L = de totale loonsom

L_{wn} = de loonsom per werknemer

Av = de vraag naar arbeid

De relatie tussen de veranderingen is dan als volgt weer te geven:

$$g_L = g_{L_{wn}} + g_{Av} \quad [1.4]$$

waarin:

gL = de relatieve groei van de totale loonsom

gL_{wn} = de relatieve groei van de loonsom per werknemer

gAv = de relatieve groei van de vraag naar arbeid

Het derde verband betreft de loonkosten per eenheid product. In elk product dat met behulp van de productiefactor arbeid is geproduceerd, zit een bedrag aan loon. Per krant die de scholieren rondbrengen is dus een bedrag aan loon opgenomen, de loonkosten per eenheid product (loonkosten p.e.p.).

In tabel 1.5 is daarvan een voorbeeld gegeven.

**Loonkosten
per eenheid
product**

1

TABEL 1.5 Loon per werknemer, arbeidsproductiviteit, loonkosten p.e.p.

	Loon per scholier	Aantal kranten per scholier	Loonkosten per krant
Periode 0	€ 10	100	€ 0,10
Periode 1	5%	5%	0%
	€ 10,50	105	€ 0,10

De scholieren willen graag loonsverhoging. Daarmee kunnen ze meer producten kopen als tenminste de prijzen niet evenveel of sterker zijn toegenomen. Het krantendistributiebedrijf staat dan voor het probleem dat de loonkosten per krant toenemen. Er is een oplossing voor dit probleem: een arbeidsproductiviteitsstijging. Als de scholieren 5% meer verdienen en ook 5% meer kranten rondbrengen, zullen de loonkosten per krant constant zijn.

Het verband tussen de loonkosten per eenheid product, het loon per werknemer en de arbeidsproductiviteit heeft de volgende vergelijking:

$$L_{kp.e.p.} = L_{wn} / ap \quad [1.5]$$

waarin:

$L_{kp.e.p.}$ = loonkosten per eenheid product

L_{wn} = loon per werknemer

ap = arbeidsproductiviteit

De veranderingen staan ook in verband met elkaar:

$$gL_{kp.e.p.} = gL_{wn} - gap \quad [1.6]$$

Stijgt het loon per werknemer met 5% en de arbeidsproductiviteit met 3% dan nemen de loonkosten per eenheid product toe met 2%. De kosten stijgen dus voor de ondernemer. Daar is wel een oplossing voor: een stijging van de prijzen zodat de ondernemer meer inkomsten heeft. Maar dat is niet altijd mogelijk. Door de concurrentie heeft niet elke ondernemer de mogelijkheid de prijzen te laten stijgen. Als de prijzen niet stijgen, zullen ondernemers erop achteruitgaan. De winst zal dalen. Ondernemers zullen een stijging van de lonen dus altijd proberen te compenseren door een arbeidsproductiviteitsstijging om de winstgevendheid op peil te houden.

Samenvatting

1

- ▶ Het doel van economisch handelen is het streven naar welvaart. Economisch handelen is het maken van keuzes om met schaarse middelen oneindige behoeften te bevredigen. De studie van het economisch handelen valt uiteen in verschillende disciplines: bedrijfseconomie, commerciële economie en algemene economie. Algemene economie valt weer uiteen in micro-, meso-, macro-economie, geld en internationale economische betrekkingen.
- ▶ De bedrijfsomgeving is onder te verdelen in de directe, indirecte en ruime omgeving al naar gelang de onderneming er invloed op kan uitoefenen. Op de directe omgeving heeft de onderneming veel, op de ruime omgeving geen invloed. De bedrijfsomgeving kan men indelen aan de hand van de DESTEP-factoren: demografische, economische, sociale, technische, ecologische en politieke.
- ▶ De kapitalen bestaan uit een economisch, sociaal en ecologisch kapitaal. Zij moeten elkaar ondersteunen. Zij zijn van belang voor het voortbestaan van de samenleving en zij mogen elkaar niet zo in de weg staan dat hun functioneren onmogelijk is.
- ▶ Het economisch kapitaal heeft efficiëntie als belangrijkste principe. Economische handelingen worden dus beoordeeld naar de efficiëntie van het gedrag. Het sociale kapitaal moet voldoen aan het principe van de rechtvaardigheid. Daar gelden dus vooral maatstaven van gelijke, redelijke, juiste of rechtvaardige behandeling. Het ecologisch kapitaal kent als belangrijkste uitgangspunt de veerkracht. Bij het gebruik van de natuur moet men zich afvragen of daarmee de natuur zichzelf wel weer kan herstellen van het menselijk ingrijpen.
- ▶ Welvaart is een onderdeel van het goede leven. Mensen mogen in vrijheid invulling geven aan het goede leven maar uit onderzoek blijkt dat mensen gelukkig zijn als zij een aantal levenskwaliteiten kunnen verwezenlijken. Het gaat daarbij om welvaart, gezondheid, onderwijs, persoonlijke ontplooiing, deelname aan politiek, netwerken en relaties, bescherming van de natuurlijke omgeving en zekerheid en veiligheid.
- ▶ De belangrijkste economische variabelen zijn waarde, hoeveelheid, prijs, bruto binnenlands product, arbeidsproductiviteit, loonsom en loonkosten per eenheid product.
- ▶ Variabelen zijn vaak het product van twee andere variabelen (bijvoorbeeld: waarde is hoeveelheid keer prijs). De verandering in een dergelijke variabele is de som van de verandering in de samenstellende delen (de verandering van de waarde is de verandering in hoeveelheid plus de verandering van de prijs). Een hoeveelheidsverandering staat bekend als een reële verandering; een waardeverandering staat bekend als de nominale verandering.
- ▶ De basisrelaties in de economie betreffen de volgende:
 - De productie is de vermenigvuldiging van werkgelegenheid en arbeidsproductiviteit.
 - De loonsom is de vermenigvuldiging van werkgelegenheid en loon per werknemer.
 - De loonkosten per eenheid product zijn gelijk aan het loon per werknemer gedeeld door de arbeidsproductiviteit.

Kernbegrippenlijst

Arbeidsproductiviteit	Productie per werknemer per jaar.
Autonomie	Het onvervreembare recht op individuele vrijheid.
Bedrijfsomgeving	De omgeving van de onderneming die invloed uitoefent op de resultaten van de onderneming.
Bruto binnenlands product	Productie van bedrijven en de overheid binnen de landsgrenzen.
DESTEP	Demografische, economische, sociale, technische, ecologische en politieke verschijnselen.
Economisch veld	Het geheel van alle economische handelingen.
Efficiëntie	Een doel bereiken met zo weinig mogelijk middelen.
Het goede leven	Aandacht schenken aan alle levenskwaliteiten.
Identiteit	De integratie van waarden en gedrag.
Levenskwaliteit	Mogelijkheden tot functioneren op het gebied van economie, sociale omgeving en ecologie.
Loonkosten per eenheid product	Het aandeel van het loon in de kosten van een product.
Luxegoederen (<i>wants</i>)	Goederen die wensen kunnen bevredigen die niet noodzakelijk zijn voor het voortbestaan.
Kapitaal	Een soort bezit dat een voorwaarde is voor de welvaart, men onderscheidt economisch, sociaal en ecologisch kapitaal.
Menselijke waardigheid	Onaantastbaarheid die wordt beschermd door rechten.
Nominale stijging	Toename van de waarde van producten.
Noodzakelijke goederen (<i>needs</i>)	Goederen die noodzakelijk zijn voor het bevredigen van de behoeften die van belang zijn voor het voortbestaan.
Productie	Toevoegen van waarde aan producten.

Reële stijging	Toename gemeten in hoeveelheid.
Schaarste (volgens huidige economen)	Het keuzeproces van het bevredigen van oneindige behoeften met eindige middelen;
(volgens klassieke economen)	Het gebrek aan goederen om de <i>needs</i> te bevredigen.
Verantwoordelijkheid	Het betrekken van het welzijn van anderen in de eigen activiteiten.
Vrijheid	De mogelijkheid om het leven naar eigen goeddunken invulling te geven.
Welvaart	De beschikking over goederen en diensten die de behoeften kunnen bevredigen.
Waarden	Doelstellingen van het gedrag.
